

Historisch-maatschappelijke analyse Oorlogsgetroffenen t.b.v. selectielijst van de Pensioen- en Uitkeringsraad

Beleidsterrein:

Oorlogsgetroffenen, 1945-

Deskundige:

Mw. dr. E. Touwen-Bouwsma, adjunct-directeur en Hoofd Afdeling Informatie en Documentatie van het Nederlands Instituut voor Oorlogsdocumentatie

Werkwijze:

Deze HMA is oorspronkelijk uitgevoerd in het kader van het driehoeksoverleg over het door het ministerie van VWS opgestelde Basiselectiedocument op het beleidsterrein Oorlogsgetroffenen.

Aan mevrouw Touwen is de afbakening van het beleidsterrein uit het *Basiselectie Document Instrument voor de selectie –ter vernietiging dan wel blijvende bewaring- van de administratieve neerslag op het terrein van de Oorlogsgetroffenen in de periode 1945-* (Ministerie van Volksgezondheid, Welzijn en Sport 2004), dat is gebaseerd op het Rapport Institutioneel Onderzoek *Oorlog duurt een leven lang. Een onderzoek naar instituties en wet- en regelgeving inzake de oorlogsgetroffenen 1945-1990* (Den Haag 1992) PIVOT rapport nr. 3, alsmede het vragenformulier HMA toegestuurd.

Aangezien de analyse van mevrouw Touwen betrekking heeft op ontwikkelingen in de periode na 1990, is de HMA eveneens bruikbaar voor het driehoeksoverleg over de selectielijst voor de Pensioen- en Uitkeringsraad.

Datum:

Mevrouw Touwen heeft haar analyse geretourneerd op 31 december 2004.

Historisch-maatschappelijke analyse (HMA)

Inleiding

In het begeleidend schrijven bij het verzoek een historisch-maatschappelijke analyse uit te voeren op het beleidsterrein van Oorlogsgetroffenen wordt gevraagd dit voor de periode na 1945 te doen. Dat is mijns inziens voor een groot deel al gebeurd. In het door Agaath Fris uitgevoerde onderzoek naar instituties en wet- en regelgeving inzake oorlogsgetroffenen 1945-1990, getiteld *Oorlog duurt een leven lang*, wordt een uitstekend overzicht gegeven van alle besluitvorming die op dit terrein heeft plaats gevonden in de periode 1945-1990. Het jaartal 1945 spreekt voor zich, maar ook het jaartal 1990 is niet willekeurig gekozen. Op advies van de Commissie van Dijke, die in 1985 werd ingesteld voor de vereenvoudiging en coördinatie van de wetten voor oorlogsgetroffenen, kwam in 1990 de Pensioen- en Uitkeringsraad (PUR) tot stand waarin alle op dat moment bestaande uitvoeringsorganen opgingen.

Sinds 1990 is de PUR de enige organisatie die van overheidswege belast is met de toepassing en de uitvoering van de wetten voor Oorlogsgetroffenen: de Wet Buitengewoon Pensioen 1940-1945 (1947), de Wet Buitengewoon Pensioen Zeelieden oorlogsslachtoffers (1947), de Wet Buitengewoon Pensioen Indisch verzet (1986), de Wet Uitkeringen Vervolgingslachtoffers 1940-1945(1973) en de Wet Uitkeringen Burgeroorlogsslachtoffers 1940-1945 (1984). Bij de uitvoering van bovengenoemde wetten zijn ook (belangen) organisaties betrokken die daartoe door de overheid zijn aangewezen zoals Stichting 1940-1945, Stichting Pelita, Stichting Joods Maatschappelijk werk en de Stichting Burgeroorlogsgetroffenen. Laatstgenoemde stichting is per 1 januari 2002 gefuseerd met de Stichting 1940-1945. Deze Stichtingen nemen direct contact op met de aanvragers en verzorgen het merendeel van de sociale rapportages

Als start datum voor deze korte historisch- maatschappelijke analyse wordt in deze notitie het jaar 1990 aangehouden. Bij het optreden van de overheid op het terrein van de Oorlogsgetroffenen in de periode 1990-2005 kunnen mijns inziens twee ontwikkelingen van elkaar onderscheiden worden. De eerste

ontwikkeling betreft het meer bekendheid geven aan de bestaande wetgeving en het verruimen en beperken van het beleid ten aanzien van groepen oorlogsgetroffenen. Verruiming geldt vooral voor het onderbrengen van bepaalde groepen oorlogsgetroffenen onder de WUBO. De mogelijkheid voor de tweede generatie om als vervolgte aangemerkt te worden in de zin van de WUV werd daarentegen aanzienlijk beperkt. Gezien de verwachte terugloop van aanvragen werden in de onderhavige periode op het gebied van de uitvoering ook nieuwe samenwerkingsverbanden gerealiseerd. Een tweede ontwikkeling betreft het instellen van overheidswege van verschillende commissies eind jaren negentig voor het doen van onderzoek naar de Tegoeden Tweede Wereldoorlog. Van beide ontwikkelingen zal in deze notitie een korte schets gegeven worden

Ontwikkelingen op het gebied van de wetten voor Oorlogsgetroffenen

Na 1990 kan gesproken worden van een groeiend aantal personen dat een beroep op een van de wetten (WBP, WUV, WUBO en WIV) voor Oorlogsgetroffenen doet. Dit heeft enerzijds te maken met het gegeven dat velen die als jongvolwassene de oorlog hebben meegemaakt de pensioengerechtigde leeftijd bereikten en toen pas geconfronteerd werden met hun oorlogsverleden. Anderzijds nam het aantal aanvragen ook toe omdat de voorlichting via de PUR verbeterde en de overheid wetenschappelijk onderzoek naar bepaalde groepen oorlogsgetroffenen, waar weinig over bekend was, liet uitvoeren.¹ Een belangrijke rol bij het informeren van de oorlogsgetroffenen over de bestaande wetten heeft naast de PUR ook de in 1980 opgerichte Stichting ICODO (Informatie- en Coördinatieorgaan Dienstverlening Oorlogsgetroffenen) gespeeld door het verzorgen van publicaties, het uitgeven van het tijdschrift *ICODO INFO* (1983) en de juridische uitgave *Oorlogsgetroffenen en Recht* (vanaf 1991).

Het beleid ten aanzien van de WUBO werd in de onderhavige periode verruimd. Steeds meer groepen oorlogsgetroffenen werden na juridische aanpassingen van de wet onder de WUBO gebracht. Genoemd kunnen worden de verruiming voor Nederlandse ex-dwangarbeiders die door de Duitse bezetter gedwongen werden om in Duitsland te gaan werken en voor Nederlanders die in Indië de bersiap- en revolutietijd hebben meegemaakt. Eerder was dat vooral problematisch voor de laatst genoemde groep omdat weinig bekend was over hun lotgevallen na de capitulatie van Japan in augustus 1945. Pas in het begin van de jaren negentig werd systematisch onderzoek gedaan naar de Republikeinse kampen waar veel Nederlanders in Indië in geïnterneerd werden door de Indonesiërs in de periode 1945 -1947.² De WUV werd daarentegen na jarenlange discussies in 1994 gesloten voor de tweede generatie, dat wil zeggen dat aanvragers die tot de tweede generatie behoorden niet langer als vervolgte werden aangemerkt en alleen aanspraak konden maken op immateriële hulpverlening.

Van de hausse van aanvragen in de jaren negentig hebben ook de (belangen) organisaties die betrokken zijn bij de uitvoering van de wetten voor oorlogsgetroffenen de gevolgen ondervonden. Uitbreiding van personeel, vooral rapporteurs voor het opstellen van sociale rapportages en maatschappelijk werkers, bleek noodzakelijk. Deze organisaties, Stichting 1940-1945, Stichting Pelita, Stichting Joods Maatschappelijk werk en de Stichting Burgeroorlogsgetroffenen zien zich sinds het drastisch teruglopen van de aanvragen (vanaf 2000) gedwongen hun werkzaamheden steeds verder af te bouwen en de taken die ze nog hebben op dit gebied over te dragen aan andere instanties. Zo fuseerde de Stichting Burgeroorlogsgetroffenen per 1 januari 2002 met de Stichting 1940-1945 en startte de PUR in de loop van 2003 besprekingen met de Sociale Verzekeringsbank (SVB) om na te gaan of en onder welke voorwaarden te zijner tijd de taken van de PUR aan de SVB kunnen worden uitbesteed. Op 3 januari 2005 is de Stichting Cogis, een samenwerkingsverband van Stichting Centrum '45, Stichting Sinaï Centrum en ICODO, van start gegaan als nieuw landelijk kenniscentrum voor vervolging, oorlog en geweld. In dit centrum worden de functies

¹ Eland, J, Kleber, R.J., Velden van, P.G. *De Indische na-oorlogse generatie: een psychologisch onderzoek naar de gezinsachtergronden en gezondheid*, Een onderzoek in opdracht van het Ministerie van Welzijn, Volksgezondheid en Cultuur, uitgevoerd door het Instituut voor Psychotrauma (Houten/Bohn Stafleu Van Loghum) 1994. Kleber, R.J., Mooren, G.T.M., *Gezondheid en herinneringen aan de oorlogsjaren van Indische jeugdige oorlogsgetroffenen: een empirisch onderzoek*. Onderzoek uitgevoerd door de Vakgroep Klinische Psychologie en Gezondheidspsychologie van de Universiteit Utrecht, in opdracht van het Ministerie van Volksgezondheid, Welzijn en Sport (Utrecht/Faculteit Sociale Wetenschappen UU) 1996.

² Een eerste overzicht van deze kampen werd samengesteld door Stuldreher, C.J.F. De extremistenkampen van de Republiek Indonesië in *De Gids* 151 (1988). P. 825 – 830.

deskundigheidsbevordering, onderzoek en voorlichting op het terrein van de hulpverlening aan slachtoffers van oorlog en geweld samengebracht.³

Een van de problemen waarmee de PUR en de Stichtingen nu acuut geconfronteerd worden bij het afbouwen van hun taken is dat er geen duidelijk plan is wat er met hun archieven moet gebeuren als zij die niet langer zelf meer kunnen beheren. De PUR en de Stichtingen beheren met elkaar enkele kilometers persoonsdossiers van oorlogsgetroffenen die in de afgelopen 57 jaar een beroep op een van de wetten hebben gedaan. Afgezien van de eigen (particuliere) stichtingsarchieven, is ook niet duidelijk welke archieven en persoonsdossiers bewaard moeten worden met het oog op toekomstig maatschappelijk en wetenschappelijk onderzoek. Met andere woorden welke archiefbescheiden behoeven niet geconserveerd te worden, omdat deze ook elders worden beheerd en bewaard⁴ en welke zijn uniek en dienen wel behouden en bewaard te worden.

Het Nederlands Instituut voor Oorlogsdocumentatie (NIOD) heeft in oktober 2003 reeds het initiatief genomen om dit probleem op de agenda van de Ministeries van VWS en OC&W te krijgen door een voorstel in te dienen om een commissie in te stellen die zich bezighoudt met de archieven die ontstaan zijn door uitvoering van de verschillende wetten voor Oorlogsgetroffenen.⁵ Een eerste stap om de instelling van een dergelijke commissie voor te bereiden is onlangs gezet. In de Stuurgroep Conservering i.o., in september 2004 ingesteld door de directeur van de Eenheid Oorlogsgetroffenen en Herinnering WOII van het Ministerie van VWS, wordt door het NIOD in samenwerking met het Nationaal Archief (NA) een projectvoorstel voorbereid om tot een eerste inventarisatie te komen van dubbele persoonsdossiers in de archieven die ontstaan zijn door de uitvoering van de wetten inzake oorlogsgetroffenen (WBP, WBPZ, WUV, WUBO en WIV).

Ontwikkelen op het gebied van de Tegoeden Tweede Wereldoorlog

Na de vondst van een gedeelte van het Liro-archief in 1997 heeft de minister van Financiën de Commissie onderzoek Liro-archieven verzocht om niet alleen de Liro-archieven te onderzoeken, maar ook een overzicht samen te stellen van andere archieven die van belang zijn geweest voor het afhandelen van de joodse claims. Deze Commissie Kordes, genoemd naar haar voorzitter, heeft dit onderzoek laten uitvoeren met als resultaat de publicatie *Onderzoeksgids archieven Joodse oorlogsgetroffenen. Overzicht van archieven met gegevens over roof, recuperatie, rechtsherstel en schadevergoeding van vermogens van Joden in Nederland in de periode 1940 – 1987*. De auteurs van deze gids zijn J.M.L. Bockxmeer (NIOD), P.C.A. Lamboo (NA) en H.A.J. van Schie.

Na deze commissie werden van overheidswege nog een groot aantal andere commissies ingesteld ter afwikkeling van de Tegoeden Tweede Wereldoorlog. Genoemd kunnen worden: de Commissies Ekkart, Van Kemenade, Scholten en Van Galen. Al deze commissies hebben hun werkzaamheden reeds beëindigd. De archieven die door de werkzaamheden van deze commissies gevormd zijn, bevinden zich op verschillende locaties. Het is niet bekend wat de stand van zaken is wat betreft de toegankelijkheid en de conservering van deze archieven. Dat zelfde geldt ook voor de particuliere organisaties die een rol hebben gespeeld bij het onderzoek naar de Tegoeden Tweede Wereldoorlog zoals de Stichting Individuele Maror-gelden, de Stichting Collectieve Maror-gelden, de Stichting Individuele Verzekeringsaanspraken, de Stichting Individuele Bankaanspraken, de Stichting Individuele Effectenaanspraken, Stichting Het Gebaar en de Stichting Rechtsherstel Sinti en Roma. Een eerste bijeenkomst om over beheer en behoud van de particuliere archieven, die ontstaan zijn door onderzoek naar de Joodse tegoeden, te praten werd georganiseerd door de Stichting Individuele Effectenaanspraken en de Stichting Individuele Bank afspraken op 22 oktober 2003 in het gebouw van de Liberaal Joodse Gemeente in Amsterdam. Het betrof een eerste verkenning die voor zover ik weet niet tot verdere initiatieven heeft geleid. Het is van groot belang dat de werkzaamheden van de

³ Voortgangsrapportage beleid voor oorlogsgetroffenen van de Staatssecretaris van Volksgezondheid, mevr. C. Ross-van Dorp (2004)

⁴ Persoonsdossiers die bij de Stichtingen worden bewaard zijn ook te vinden bij de Pensioen- en Uitkeringsraad (vanaf 1990), de Buitengewone Pensioenraad, de Commissie Indisch Verzet (beide ondergebracht bij het Algemeen Burgerlijk Pensioenfonds) of bij afdelingen van de Ministeries (voor 1990). Er is op grote schaal sprake van dubbele dossiers.

⁵ Zie bijgevoegd bijgesteld voorstel van december 2004. De betrokken Stichtingen en instanties zijn alle benaderd door het NIOD en beoordelen dit voorstel als positief.

Stichtingen (en dat zelfde geldt ook voor de commissies) die geleid hebben tot het ontstaan van archieven inzake Tegoeden Tweede Wereldoorlog en de daarbij behorende wet- en regelgeving in kaart worden gebracht.

Concluderende opmerkingen

Bij het schetsen van de ontwikkelingen op het gebied van de oorlogsgetroffen in de periode 1990 – 2005 is aangegeven welke groepen en organisaties van belang zijn geweest op dit beleidsterrein.

Duidelijk is verder dat de archieven die ontstaan zijn door de uitvoering van de verschillende oorlogswetten voor het merendeel in de categorie overheidsarchieven vallen. Dat geldt niet voor de eigenlijke Stichtingsarchieven die het eigendom van de Stichtingen zijn en als zodanig als particuliere archieven aangemerkt dienen te worden.

De archieven ontstaan uit de werkzaamheden van de commissies ten behoeve van de Tegoeden Tweede Wereldoorlog zijn overheidsarchieven, terwijl de archieven van de hierbij betrokken Stichtingen als particuliere archieven aangemerkt dienen te worden.

Het is van groot belang dat zowel de overheids- als de particuliere archieven rond oorlogsgetroffenen en Tegoeden Tweede Wereldoorlog bewaard worden voor toekomstig maatschappelijk en wetenschappelijk onderzoek.

Om deelaspecten van het beleidsterrein verder in kaart te brengen zou de nog in te stellen commissie (zie bijgevoegd voorstel) als platform uitstekend dienst kunnen doen. Het ligt in de rede om alle deskundigen op dit terrein uit te nodigen zitting te nemen in deze commissie.

Verder is het van belang om onderzoek naar de instituties en de wet- en regelgeving rond de wetten voor oorlogsgetroffenen en de Tegoeden Tweede Wereldoorlog in de periode 1990 – 2005 te verrichten en dit vast te leggen in een rapport.

Amsterdam, 30 december 2004